

แนวคิดและวิธีการประวัติศาสตร์ท้องถิ่น
Concepts and Methods of Local History

สิริวรรณ สิริวนิชย์

สาขาวิชาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น คณะโบราณคดี

มหาวิทยาลัยศิลปากร 2565

ได้รับการสนับสนุนจากกองทุนการวิจัย นวัตกรรมและการสร้างสรรค์

ของคณะโบราณคดี

คำนำ

ตำราเรื่อง แนวคิดและวิธีการประวัติศาสตร์ท้องถิ่น จัดทำขึ้นเพื่อใช้ประกอบการจัดการเรียน การสอนรายวิชาดังกล่าว ซึ่งเป็นรายวิชาเอกบังคับของหลักสูตรศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชา ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร ซึ่งมีวัตถุประสงค์เพื่อให้ผู้เรียนรู้และ เข้าใจเกี่ยวกับพัฒนาการของการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น แนวคิด วิธีการ เครื่องมือศึกษา อีกทั้งมี เนื้อหาการเรียนรู้เกี่ยวกับพัฒนาการและความเปลี่ยนแปลงของชุมชนท้องถิ่นเพื่อให้นักศึกษาสามารถ ใช้เป็นกรณีศึกษาหรือเปรียบเทียบวิเคราะห์กับประเด็นร่วมสมัยได้ ตลอดจนให้ผู้เรียนเข้าใจ ถึงความสำคัญและบทบาทของงานประวัติศาสตร์ท้องถิ่นกับการพัฒนาเชิงพื้นที่

ผู้จัดทำหวังเป็นอย่างยิ่งว่าตำราเล่มนี้จะเป็นประโยชน์ต่อการจัดการเรียนการสอนในรายวิชา 350314-59/350211-164 แนวคิดและวิธีการประวัติศาสตร์ท้องถิ่น (Concepts and Methods of Local History) ของคณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร และใช้เป็นหนังสืออ่านประกอบในการ เรียนการสอนสาขาวิชาประวัติศาสตร์หรือรายวิชาที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของ สถาบันการศึกษาอื่นๆ รวมทั้งเป็นประโยชน์แก่ผู้สนใจทั่วไป

ขอขอบคุณครูบาอาจารย์ทุกท่านที่ถ่ายทอดองค์ความรู้และประสบการณ์การทำงานทาง วิชาการ รวมทั้งขอบคุณ “พี่นุช” ผู้ช่วยศาสตราจารย์นุชนางค์ ชุมดี ผู้ที่มีส่วนผลักดันและสนับสนุน ช่วยเหลือมาโดยตลอด ตลอดจนคณาจารย์และนักศึกษาทั้งหลายของหลักสูตรที่มีส่วนสำคัญในการ แลกเปลี่ยนทบทวนความรู้ทั้งในห้องเรียน และการลงพื้นที่ภาคสนาม ด้วยกันจากการเรียนการสอน ตลอดระยะเวลาการทำงาน

สิริวรรณ สิริวนิชย์
คณะโบราณคดี วังท่าพระ

สารบัญ

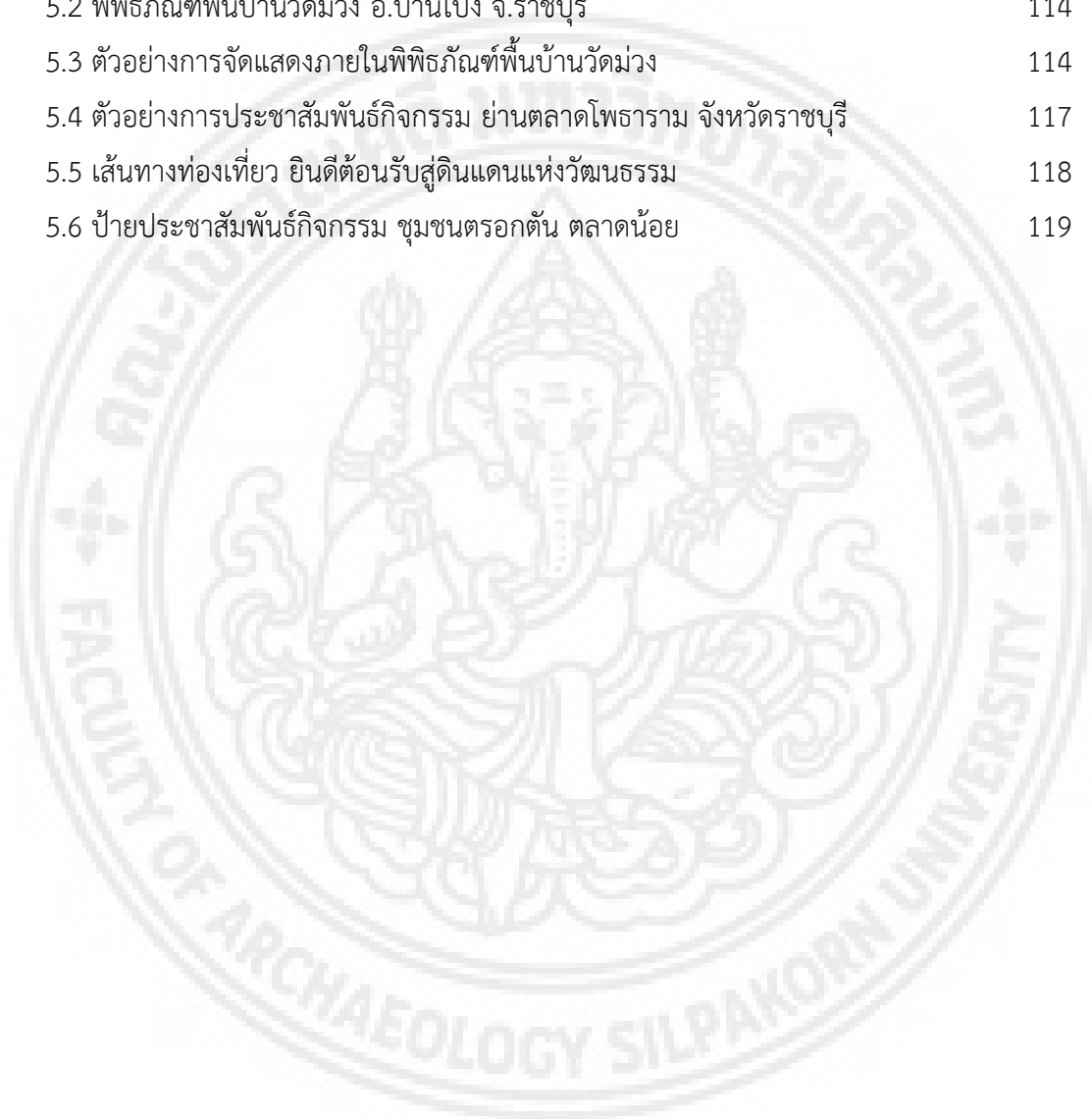
	หน้า
คำนำ	ก
สารบัญ	ข
สารบัญภาพ	ค
บทที่ 1 ภูมิหลังของการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น	1
บทนำ	1
1.1 ความหมาย “ประวัติศาสตร์และประวัติศาสตร์ท้องถิ่น”	5
1.2 บริบทสังคมไทยกับการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น	10
1.3 หน่วยและขอบเขตการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น	13
1.4 แนวทางการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น	16
บทที่ 2 พัฒนาการการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของไทย	21
2.1 สถานภาพการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นไทยก่อนทศวรรษ 2500	21
2.2 พัฒนาการการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นหลังพ.ศ. 2500	28
บทที่ 3 หลักฐาน และแนวทางการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น	43
3.1 ประเภทของหลักฐาน	43
3.1.1 หลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษร	44
3.1.2 หลักฐานที่ไม่ใช่ลายลักษณ์อักษร	60
บทที่ 4 วิธีการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น	71
4.1 ความสำคัญของการทำงานภาคสนามกับการทำงานประวัติศาสตร์ท้องถิ่น	71
4.2 เครื่องมือศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น	83
4.3 กระบวนการวิจัยทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่น	101
บทที่ 5 ความสำคัญและบทบาทของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในปัจจุบัน	107
5.1 การสร้างสำนึกประวัติศาสตร์ของประชาชนให้ตระหนักถึงคุณค่าของตัวเองและชุมชนท้องถิ่น	107
5.2 การขยายพื้นที่และเขตความรู้ทางประวัติศาสตร์	110
5.3 การประยุกต์ใช้ความรู้ที่ได้จากการศึกษามำกำหนดนโยบาย	112
บทที่ 6 บทสรุป	121
รายการอ้างอิง	123
ภาคผนวก รายชื่องานวิจัยและวิทยานิพนธ์ในระดับอุดมศึกษาที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่น (พ.ศ. 2540-2564)	131
ดัชนีคำค้น	161

สารบัญญภาพ

ภาพที่	หน้า
2.1 หนังสือนิทานโบราณคดี	26
2.2 หนังสือสมุดราชบุรี	26
2.3 ชายชาวเกรียง มณฑลราชบุรี	27
2.4 การเคี้ยวน้ำตาลใส่หม้อ	27
2.5 หนังสือปรากฏาของผู้แทนราษฎร เรื่องสภาพของจังหวัดต่างๆ	30
3.1 ตัวอย่าง เอกสารหนังสือราชการ	54
3.2 วารสารเสียงรามัญ	58
3.3 หนังสือพิมพ์ท้องถิ่นจังหวัดลำปาง	58
3.4 กลุ่มโบราณวัตถุประเภทหินมีค่าและเครื่องประดับทำจากหิน	62
3.5 กลองมโหระทึกสำริด	62
3.6 วิหารแกลบ วัดเขาเหลือ อ.เมือง จ.ราชบุรี	63
3.7 ภาพจิตรกรรมภายในวิหารแกลบ วัดเขาเหลือ	64
3.8 เจดีย์วัดคงคาราม อ.โพธาราม จ.ราชบุรี	65
3.9 คัมภีร์ใบลานและผ้าห่อคัมภีร์	65
3.10 การขนส่งสินค้าที่สถานีรถไฟมหาชัย	67
3.11 เรือฉลอมที่ทำฉลอม	67
4.1 แผนผังการสนทนากลุ่ม	80
4.2 ตัวอย่างแผนที่ภูมิประเทศ อำเภอบางละมุง จังหวัดชลบุรี	88
4.3 ลักษณะของเส้นชั้นความสูง	89
4.4 แผนที่แสดงตำแหน่งเมืองโบราณเมืองอู่ทอง	90
4.5 แผนที่แสดงพื้นที่ป่าไม้ จังหวัดกำแพงเพชร ปีพ.ศ. 2551	90
4.6 แผนที่ท่องเที่ยว จังหวัดเพชรบุรี	91
4.7 ตัวอย่างแผนที่ชุมชน	93
4.8 ตัวอย่างผังเครือญาติ	95
4.9 ตัวอย่างแผนผังโครงสร้างองค์กร	97
4.10 ตัวอย่างปฏิทินฤดูกาล-การผลิต	98
4.11 ตัวอย่างการจัดทำเส้นเวลาประวัติศาสตร์ชุมชน (Timeline)	100
5.1 หนังสือประวัติศาสตร์ท้องถิ่นย่านเก่าในกรุงเทพมหานคร	110

สารบัญภาพ (ต่อ)

5.2	พิพิธภัณฑสถานพื้นบ้านวัดม่วง อ.บ้านโป่ง จ.ราชบุรี	114
5.3	ตัวอย่างการจัดแสดงภายในพิพิธภัณฑสถานพื้นบ้านวัดม่วง	114
5.4	ตัวอย่างการประชาสัมพันธ์กิจกรรม ย่านตลาดโพธาราม จังหวัดราชบุรี	117
5.5	เส้นทางท่องเที่ยว ยินดีต้อนรับสู่ดินแดนแห่งวัฒนธรรม	118
5.6	ป้ายประชาสัมพันธ์กิจกรรม ชุมชนตรอกตัน ตลาดน้อย	119

บทที่ 1

ภูมิหลังของการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น

บทนำ

ในการรับรู้ของคนทั่วไป เห็นว่าประวัติศาสตร์เป็นสาขาวิชาที่เก่าแก่เป็นที่รู้จักมาช้านาน ซึ่งบางคนจะอธิบายว่าประวัติศาสตร์เป็นเรื่องอดีต หรือเป็นเครื่องมือของรัฐในการสร้างความชอบธรรมทางการเมืองการปกครอง และเกือบจะไม่มีบริบททางสังคมอยู่เลย เห็นได้จากการกำหนดยุคสมัยตามประวัติศาสตร์ชาติไทย หรือที่เรียกว่า “สกุลดำรงราชานุภาพ” จึงส่งผลให้วิชาประวัติศาสตร์กลายเป็นวิชาที่ไม่สามารถอธิบายความเปลี่ยนแปลงที่สัมพันธ์กับบริบทและทันกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและเศรษฐกิจ อย่างไรก็ตามความเคลื่อนไหวของความก้าวหน้าในการศึกษาประวัติศาสตร์มีความเติบโตทางความคิดในกลุ่มนักวิชาการที่มีแนวคิดและวิธีการประเมินหลักฐานทางประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะมิติทางสังคม ที่สำคัญสองท่านแรก ได้แก่ ม.ร.ว. อคิน รพีพัฒน์ เป็นนักวิชาการสายมานุษยวิทยาวัฒนธรรม งานศึกษาที่สนใจเรื่องโครงสร้างสังคมไทย โดยอาศัยหลักฐานข้อมูลจากหนังสืออนุสรณ์งานศพมาวิเคราะห์ เห็นถึงความเชื่อมโยงทางสังคมไทยภายใต้ระบบอุปถัมภ์ซึ่งทำให้เข้าใจถึงกระบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม เศรษฐกิจและการเมืองได้เป็นอย่างดี อีกท่านหนึ่งคือนิติ เอียวศรีวงศ์ เป็นนักประวัติศาสตร์ผู้บุกเบิกและสนใจประวัติศาสตร์ภูมิปัญญาและประวัติศาสตร์สังคม งานศึกษาที่โดดเด่นคือการศึกษาประวัติศาสตร์การเมืองสมัยธนบุรีที่เน้นศึกษาโครงสร้างทางสังคม ให้ความสำคัญกับมนุษย์ที่กระทำภายใต้เงื่อนไขและบริบทที่มีอิทธิพลต่อมนุษย์อย่างลึกซึ้ง เช่น โลกทัศน์ ค่านิยม และเงื่อนไขทางสังคมและบริบทนี้ยังมีผลต่อการเลือกหรือการตัดสินใจของมนุษย์ โดยพิจารณาว่ามนุษย์สัมพันธ์กับบริบทอย่างไร¹

อย่างไรก็ตามการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในประเทศไทยเติบโตจริงจังและขยายตัวมากในทศวรรษ 2520 มุลเหตุที่สำคัญอีกประการเกิดจากสถาบันการศึกษาในระดับอุดมศึกษาทั้งมหาวิทยาลัยและวิทยาลัยครูในระดับภูมิภาค จัดงานสัมมนาในประเด็นเรื่อง ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นและวัฒนธรรมเป็นประจำต่อเนื่องในจังหวัดต่างๆ ซึ่งส่งผลให้เกิดการนำเสนอข้อมูลหลักฐานที่หลากหลายจากท้องถิ่นมากขึ้น ไม่ว่าจะเป็นคำบอกเล่า ตำนาน เอกสารโบราณ หลักฐานทางโบราณคดีที่แสดงถึงความสำคัญและความเก่าแก่ของชุมชนบ้านเมือง² โดยนักวิชาการที่ศึกษาเรื่องราวของเมืองและชุมชนโบราณให้ความสำคัญกับรายละเอียดของวิถีชีวิตในลักษณะที่เป็นพัฒนาการรวมทั้งศึกษาไปยังหน่วยย่อยตามท้องถิ่นต่างๆ มากขึ้น คนสำคัญคือ ศรีศักร วัลลิโภดม ซึ่งเป็นผู้มีบทบาทในการผลิตผลงานและยังเป็นวิทยากรในการสัมมนาประวัติศาสตร์ตามท้องถิ่นต่างๆ

¹ นิติ เอียวศรีวงศ์, การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี, พิมพ์ครั้งที่ 15, (กรุงเทพฯ: มติชน, 2565).

² ศรีศักร วัลลิโภดม, “คำนำ” ใน มานุษยวิทยากับประวัติศาสตร์, (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 254),7-17.

ที่ทั่วประเทศและเป็นกำลังสำคัญที่ให้ความรู้ด้านนี้ออกไปสู่สังคมในวงกว้างอีกด้วย³ ต่อมา มีแนวทางการศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนหรือประวัติศาสตร์หมู่บ้าน โดยใช้เรื่องความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจเป็นแกนกลาง จนพัฒนาเป็นแนวคิด “วัฒนธรรมชุมชน” ซึ่งมีอิทธิพลต่อการอธิบายประวัติศาสตร์ที่อิงกับกระแสภูมิปัญญาท้องถิ่นและเป็นทางเลือกในการพัฒนาประเทศ

ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเป็นแนวทางการศึกษาซึ่งได้รับความนิยมมากในภายหลังช่วงทศวรรษ 2520 ซึ่งเป็นผลจากหลายปัจจัยหลายอย่างด้วยกัน ในด้านหนึ่งเน้นอุดมการณ์ทางประวัติศาสตร์ที่เน้น “มวลชน” หรือตั้งนิยามของความหมายของธิดา สาระยา ว่า “คนในระดับล่างของสังคม” ดังนั้นจึงเป็นเรื่องของ “คน” คนใน “ท้องถิ่น” ที่ไม่ใช่ศูนย์กลางและมีแนวทางการศึกษาประวัติศาสตร์ให้มีความต่างจากประวัติศาสตร์กระแสหลัก⁴ อีกด้านหนึ่งก็เป็นผลจากการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานต่างๆ ในช่วงเวลานี้ทำให้ผู้คนในสังคมไทยได้เชื่อมโยงความสัมพันธ์กันง่ายขึ้น รวมทั้งความเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจที่ก่อให้เกิดการพัฒนา ส่งผลกระทบต่อสังคมเชิงลบ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของปัญหาความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ ปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรหรือเรื่องสิทธิชุมชน ทำให้กระแสความสนใจด้านวิชาการขยายครอบคลุมสังคมและปัญหาต่างๆ เหล่านี้ จนก่อให้เกิดกลุ่มปัญญาชนที่ต้องการทำงานทางวิชาการและเคลื่อนไหวทางสังคม และมีความเชื่อว่าการรักษาวัฒนธรรมชุมชน น่าจะเป็นทางออกจากแนวทางการพัฒนาที่ไม่ใช่ทุนนิยมหรือสังคมนิยมคอมมิวนิสต์

แนวคิดนี้เกิดจากประสบการณ์ทำงานวิจัยของ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา ว่าด้วยเรื่องหมู่บ้านในประเทศไทยก่อนสงครามโลกครั้งที่สอง ที่ขยายความสนใจจากบทบาทนายทุนหรือชนชั้นนำในสังคมไทยมาสู่ชนชั้นกรรมากร ผู้คนธรรมดาสามัญชาวบ้านทั่วไป โดยใช้แนวทาง Historical Approach เน้นการใช้หลักฐานชั้นต้น และการลงพื้นที่ภาคสนามโดยใช้วิธีวิทยาร่วมกับมานุษยวิทยา คือ การฝังตัวในสนาม สังเกตการณ์และร่วมกิจกรรม เพื่อทำความเข้าใจต่อการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศไทย โดยในช่วง พ.ศ. 2543-2546 ได้ร่วมทำงานกับนักวิชาการในกลุ่ม เช่น ผาสุก พงษ์ไพโรจจิตร คริส เบเกอร์ สุวิทย์ ธีรศาควัต สงบ สงเมือง พอพันธ์ อยุยานนท์ และนักวิชาการท่านอื่นๆ ศึกษาประวัติศาสตร์หมู่บ้านช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สองถึงปัจจุบัน (พ.ศ. 2546) ภายใต้โครงการวิจัย “เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้าน” เพื่อมุ่งหาระบบเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านร่วมสมัย โดยพยายามสร้างองค์ความรู้ในสองประเด็นหลัก คือ

1) ระบบเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านมีกลไก องค์ประกอบภายในเชื่อมต่ออย่างไร และ 2) ระบบเศรษฐกิจทุนนิยมได้ปะทะหรือกระทบกับเศรษฐกิจชุมชนนี้อย่างไร โดยมีข้อค้นพบที่สำคัญคือเศรษฐกิจไทยประกอบด้วยเศรษฐกิจสองระบบ ซึ่งประกอบด้วย ระบบทุนนิยมกับเศรษฐกิจและ

³ ยงยุทธ ชูแว่น, ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นไทย, (กรุงเทพฯ: ยิปซี กรุ๊ป, 2562), 116-117.

⁴ ธิดา สาระยา, ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ประวัติศาสตร์ที่สัมพันธ์กับสังคมมนุษย์, (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2539), 9.

วัฒนธรรมชุมชน อีกทั้งการแปรรูป (transformation) ในระบบทุนนิยมเป็นกระบวนการที่มีความหนักตัวสูงมาก⁵

ทั้งนี้เมื่อข้อสรุปจากการศึกษาที่ผ่านมาพบว่า สังคมไทยจะทันสมัยก้าวหน้าได้ไม่จำเป็นต้องพึ่งพาทุนนิยมอย่างเดียว โดยนำเสนอแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนที่ให้ความสำคัญกับชุมชนหมู่บ้าน โดยชาวบ้านคือแกนหลักของสังคมและวัฒนธรรมไทยที่มีศักยภาพในด้านต่างๆ เช่น ค่านิยม ความเชื่อ ภูมิปัญญา และจารีตประเพณี ซึ่งนำไปสู่การขยายตัวของอุดมการณ์ทางสังคม วัฒนธรรมและการเคลื่อนไหวทางสังคม หรือกล่าวได้ว่า หากจะเข้าใจสังคมและวัฒนธรรม จะต้องเข้าใจชาวบ้าน และหากจะพัฒนาสังคมไทยอย่างแท้จริงและพัฒนาอย่างชอบธรรมต้องเอาชาวบ้านเป็นตัวตั้ง⁶

ตั้งแต่ทศวรรษ 2530 การศึกษาท้องถิ่นในมิติประวัติศาสตร์เพิ่มมากขึ้นมา เนื่องจากสถาบันการศึกษาส่วนภูมิภาคเติบโตขึ้นและผลิตผลงานทางวิชาการออกมาอย่างต่อเนื่อง เช่น สถาบันวิจัยสังคม สถาบันวิจัยชาวเขา ที่มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น สถาบันเหล่านี้ได้ศึกษาเรื่องราวระดับหมู่บ้าน กลุ่มชาติพันธุ์ โดยให้ความสนใจเป็นพิเศษเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม ที่ได้รับผลกระทบจากนโยบายการพัฒนาและความทันสมัย⁷ ขณะเดียวกันก็มีนักวิชาการบางกลุ่มให้ความสนใจในด้านภูมิปัญญา วิธีคิดของชาวบ้าน โดยเฉพาะภูมิปัญญาด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติเพื่อต้องการใช้ความรู้ทางวิชาการเป็นรากฐานในการเคลื่อนไหวเรียกร้องสิทธิชุมชนในเวลาต่อมา จากนั้นได้ขยายความสนใจในประเด็นเรื่องการศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนท้องถิ่น เพื่อสร้างความทรงจำของอดีตที่จะนำไปสู่การสร้างความทรงจำร่วมกันขึ้นมาของสังคม อันนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงของสำนึก “เวลา” และ “พื้นที่” ของชาวบ้านว่าแต่ละชุมชนของตนเองไม่ได้อยู่อย่างอิสระแยกออกจากชุมชนอื่นๆ และไม่ได้ขึ้นอยู่กับศูนย์กลางอย่างสมบูรณ์ หากแต่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดร่วมกับชุมชนอื่น ดังนั้นการสำนึกว่าตนเองเป็นคนในชุมชนจึงเป็นสิ่งที่มีความค่าและสร้างความหมายให้แก่ชาวบ้านมากกว่าเป็นคนของหมู่บ้านที่กำหนดโดยรัฐเพียงอย่างเดียว ซึ่งการขยายฐานความคิดนี้จะเป็นพลังที่จะเสริมสร้างพลังของชุมชนขึ้นมาในการเผชิญหน้ากับปัญหาใหม่ๆ โดยเฉพาะความขัดแย้งที่เกิดจากการขยายตัวของรัฐและทุนที่เข้าไปแย่งชิงและเปลี่ยนแปลงการจัดการทรัพยากรของท้องถิ่นต่างๆ อย่างกว้างขวาง⁸

⁵ ดูเพิ่มเติมใน ฉัตรทิพย์ นาถสุภาและพรพิไล เลิศวิชา, วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย, พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์, 2541)

⁶ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, “แนวคิดชุมชนกับประวัติศาสตร์ไทย” ใน ประวัติศาสตร์ความคิดไทยกับแนวคิดชุมชน, (กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์, 2548), 89-121.

⁷ ยงยุทธ ชูแว่น, ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นไทย, 545.

⁸ อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, ประวัติศาสตร์เพื่อชุมชน: ทิศทางใหม่ของการศึกษาประวัติศาสตร์, (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2548), 43-47.

การศึกษาเรื่องราวของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นกว่า 4 ทศวรรษที่ผ่านมา ได้เกิดองค์ความรู้ที่มีความหลากหลายทั้งในด้านเนื้อหา ขอบเขต ตลอดจนแนวคิดและวิธีการศึกษาเรื่องราวที่ไม่ได้จำกัดอยู่เพียงการวางโครงเรื่องทางประวัติศาสตร์แบบเดิมที่เน้นบทบาทของชนชั้นนำเท่านั้น โดยเฉพาะภายหลังทศวรรษ 2530 การเคลื่อนไหวทางการเมืองของชนชั้นกลางซึ่งอิงกับแนวคิด “สังคมประชา” และการเคลื่อนไหวทางการเมืองของผู้คนในเขตชนบทซึ่งอิงอยู่กับการเรียกร้อง “สิทธิชุมชน” โดยมีจุดร่วมกันคือ ต้องการลดอำนาจรัฐ เพิ่มอำนาจประชาชนปรากฏชัดขึ้น ประเด็นคำถามทางประวัติศาสตร์จึงขยายกว้างออกไป ในด้านหนึ่งก็เกิดกระแสการค้นหา “ประวัติศาสตร์ชุมชน” เพื่อเพิ่มพื้นที่ความทรงจำ ให้กับผู้คนตัวเล็กตัวน้อย⁹ ตลอดจนเน้นการมีส่วนร่วมในกระบวนการศึกษาของภาคประชาชนเพื่อการสร้างประวัติศาสตร์ ซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญยิ่งต่อกระบวนการสร้างความเข้มแข็งของชุมชน

เห็นได้ว่ากระแสการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในลักษณะนี้ได้รับการส่งเสริมอย่างมากในช่วงทศวรรษ 2540 ดังเห็นได้จากโครงการวิจัยเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่นและด้านสังคมศาสตร์อื่นๆ ที่ให้ความสำคัญกับมิติประวัติศาสตร์ท้องถิ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งชุดโครงการวิจัยที่เกิดขึ้นพร้อมกันใน 4 ภูมิภาค ภายใต้การสนับสนุนเงินทุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) นับได้ว่าเป็นชุดโครงการการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นขนาดใหญ่ที่สุดที่เคยทำกันมาและส่งผลกระทบต่อสังคมอย่างสูงในแง่ของการเคลื่อนไหวของนักวิชาการหลากหลายสาขาที่ได้มีโอกาสทำงานร่วมกัน รวมทั้งมีความตื่นตัวรับรู้และให้ความร่วมมืออย่างกระตือรือร้นและกว้างขวาง

เนื้อหาในบทนี้ผู้เขียนต้องการปูพื้นฐานเกี่ยวกับการอธิบายถึงความหมายของประวัติศาสตร์และประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ซึ่งมีความหมายที่อยู่ในขอบเขตและแตกต่างกันบ้างกับประวัติศาสตร์รวมทั้งบริบทสังคมไทยกับการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น โดยจะกล่าวถึงความเป็นมาและสาเหตุของการศึกษา เพื่อสร้างความเข้าใจต่อแนวคิดและวิธีการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่มีการดำรงอยู่และเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัยและกระบวนการทัศน์ทางวิชาการที่เปลี่ยนแปลง

⁹ ฌ็อง-ฌัก ลูว์คอง, วิถีวิทยาของการศึกษาประวัติศาสตร์ไทย: ศึกษาจากวิทยานิพนธ์สาขาประวัติศาสตร์ในประเทศไทย ทศวรรษ 2520 ถึงทศวรรษ 2550, (พิษณุโลก: ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร, 2564), 19-20.